

**The Concept and Role of Rationality in the Revolution and the Novel Islamic Civilization
from the Perspective of Ayatollah Khamenei**

Received: 19/10/2022

Accepted: 16/12/2022

Zahra Foroutani* / Atieh Bohrani**

(11-31)

Modern Islamic civilization is an expression that has been used frequently by Ayatollah Khamenei and has been introduced as the end goal of the Islamic Revolution of Iran. Given the importance of this issue, the purpose of this study is to explain the concept of rationality, its role in the revolution and the novel Islamic civilization from the perspective of Imam Khamenei. The research method is descriptive-analytical and documentary and library methods have been used to collect data. The findings show that from Imam Khamenei's viewpoint, rationality in the sense of Islamic rationality is transcendent and monotheistic, not in the sense of the Western self-founded instrumental rationality. From his perspective, rationality means correct calculation, measured actions based on Islamic and revolutionary teachings and values, justice, spirituality, insight and knowing the enemy, human and moral values based on idealism and realism. This kind of rationality encompasses the Islamic revolution and civilization. According to Imam Khamenei, the Islamic Revolution was the result of a correct rationality based on rational calculations, and accordingly, the Islamic Revolution of Iran was called a 'rational revolution'. Also, based on his religious and doctrinal principles, he emphasizes rationality and intellectuality as the most important basis of lifestyle in a modern Islamic civilization. According to the results from researching Imam Khamenei's point of view, rationality derived from Islam encompasses the Islamic revolution and civilization, and rationality, along with spirituality and justice, are amongst the pillars of the revolution and the novel Islamic civilization

Keywords: Rationality, the concept of rationality, Islamic revolution, new Islamic civilization, Imam Khamenei.

*. Assistant Professor of Public Administration, Tehran Payam Noor University, Tehran, Iran (corresponding author),
foroutani.dr@gmail.com..

***. Assistant Professor of Public Administration, Tehran Payam Noor University, Tehran, Iran, bohrani468@gmail.com.

سال دوم / شماره چهارم / پاییز و زمستان ۱۴۰۱

مفهوم و نقش عقلانیت در انقلاب

و تمدن نوین اسلامی از منظر آیت الله خامنه‌ای داماد

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۲۵

زهرا فروتنی*

عطیه بحرانی**

(۱۱-۳۱)

چکیده

تمدن نوین اسلامی تعبیری است که مکرر در کلام آیت الله خامنه‌ای به کار رفته و به‌عنوان غایت انقلاب اسلامی ایران معرفی شده است. نظر به اهمیت این موضوع، هدف از این پژوهش تبیین مفهوم عقلانیت و نقش آن در انقلاب و تمدن نوین اسلامی از منظر امام خامنه‌ای است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است و برای گردآوری داده‌ها از روش اسنادی و کتابخانه‌ای استفاده شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که از دیدگاه امام خامنه‌ای، عقلانیت به مفهوم عقلانیت اسلامی تعالی محور و توحیدمحور است نه به مفهوم عقلانیت ایزاری خودبنیاد غربی. عقلانیت مورد نظر ایشان، به معنای محاسبه صحیح، کار سنجیده مبتنی بر تعالیم و ارزش‌های اسلامی، انقلابی، عدالت، معنویت، بصیرت و دشمن‌شناسی، ارزش‌های انسانی و اخلاقی و مبتنی بر آرمان‌گرایی و واقع‌بینی است و این نوع عقلانیت بر انقلاب و تمدن اسلامی حاکم است. از منظر امام خامنه‌ای، انقلاب اسلامی ناشی از یک عقلانیت صحیح و مبتنی بر محاسبات عقلانی بوده و براین اساس، انقلاب اسلامی ایران را «انقلابی عقلانی» خواندند. همچنین ایشان بر اساس مبانی دینی و اعتقادی خویش، بر عقلانیت و خردورزی به‌عنوان مهم‌ترین بن‌مایه سبک زندگی در تمدن نوین اسلامی تأکید دارند. بر اساس نتایج تحقیق از منظر امام خامنه‌ای، عقلانیت برآمده از اسلام، بر انقلاب و تمدن اسلامی حاکم است و عقلانیت در کنار معنویت و عدالت، جزو ارکان انقلاب و تمدن نوین اسلامی هستند.

واژگان کلیدی: عقلانیت، مفهوم عقلانیت، انقلاب اسلامی، تمدن نوین اسلامی، امام خامنه‌ای.

* استادیار مدیریت دولتی دانشگاه پیام نور تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، foroutani.dr@gmail.com

** استادیار مدیریت دولتی دانشگاه پیام نور تهران، تهران، ایران، bohrani468@gmail.com

مقدمه

تمدن اسلامی بیان‌کننده فرهنگ، تاریخ و سنن و باورهای دینی مسلمانان است و نقطه آغاز آن به پیدایی اسلام برمی‌گردد؛ ولی در چهارده قرن گذشته با افت و خیزهایی مواجه بوده است. انقلاب اسلامی در قرن حاضر به رهبری امام خمینی علیه السلام و در تداوم آن به رهبری امام خامنه‌ای، حیات دوباره‌ای به تمدن اسلامی بخشید و برای تحقق همه اهداف آن تلاش می‌کند. مراد از تمدن نوین اسلامی، پیشرفت همه‌جانبه مظاهر مادی و معنوی مسلمانان در دو بخش سخت‌افزاری و نرم‌افزاری به‌عنوان حاکمیت سبک زندگی اسلامی در همه مظاهر زندگی، بر اساس عقلانیت دینی-معرفتی، عقلانیت اخلاقی-حقوقی و عقلانیت ابزاری جهت شکوفا کردن مادیات و دنیای مسلمانان در جهت پیشرفت دنیوی و سعادت اخروی است (خسروانی و عین‌القضاتی، ۱۳۹۸: ۹۴). تمدن نوین اسلامی تعبیری است که مکرر در کلام امام خامنه‌ای به‌کار رفته و به‌عنوان غایت انقلاب اسلامی ایران معرفی شده، و این موضوع به‌قدری جدی است که امام خامنه‌ای فرمودند باید همه احساس کنند که مسئولیت ایجاد تمدن اسلامی نوین بر دوش آنهاست (بیانات امام خامنه‌ای در جمع جوانان استان خراسان شمالی در تاریخ ۱۳۹۱/۷/۲۳). بر اساس بیانات امام خمینی علیه السلام و امام خامنه‌ای، دستیابی به تمدن نوین اسلامی بزرگ‌ترین آرمان انقلاب اسلامی است. برپایی تمدن نوین اسلامی به‌عنوان یک غایت و هدف در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی نیز مورد تأکید قرار گرفته است. رسیدن به این غایت و برپایی تمدن نوین اسلامی نیازمند شاخصه‌هایی است که مؤلفه عقلانیت از آن شاخصه‌هاست. نظر به اهمیت موضوع، هدف تحقیق حاضر، تبیین و تحلیل نقش عقلانیت اسلامی در انقلاب و تمدن نوین اسلامی از منظر امام خامنه‌ای است. با عنایت به اهمیت موضوع و تأکید مکرر رهبر معظم انقلاب اسلامی بر مقوله مهم و چالشی عقلانیت و بر اساس اهداف تحقیق، به این سه سؤال پژوهشی پاسخ داده می‌شود:

۱. مفهوم عقلانیت از منظر امام خامنه‌ای چیست؟
۲. نقش عقلانیت در انقلاب از منظر امام خامنه‌ای چگونه است؟
۳. نقش عقلانیت در تمدن نوین اسلامی از منظر امام خامنه‌ای چگونه است؟

مبانی نظری پژوهش

تمدن نوین اسلامی

مراد از تمدن نوین اسلامی، پیشرفت همه‌جانبه مظاهر مادی و معنوی مسلمانان در دو بخش سخت‌افزاری از قبیل علم، اختراع، اقتصاد، سیاست و اعتبار بین‌المللی، و بخش نرم‌افزاری به‌عنوان حاکمیت سبک زندگی در همه مظاهر زندگی، بر اساس عقلانیت دینی و معرفتی، عقلانیت اخلاقی، حقوقی و عقلانیت ابزاری جهت شکوفا کردن مادیات در جهت پیشرفت دنیوی و سعادت اخروی است. تمدن نوین اسلامی در پی آن است که ضمن بهره‌برداری از امکانات و ابزارهایی که بر اثر پیشرفت‌های علمی و فنی تمدنی بشر به‌دست آمده، در کنار ایجاد رفاه و آسایش مادی، آرامش معنوی را نیز به او عطا کند. هدف غایی در برقراری تمدن نوین اسلامی تحقق رسالت دینی، فرهنگی، انسانی و اسلامی در راستای حرکت به‌سوی حیات طیبه با بهره‌مندی از همه ظرفیت‌های مادی و معنوی است که خداوند برای تأمین سعادت و تعالی انسان، در عالم طبیعت و در وجود خود آنان تعبیه کرده است؛ حیاتی که در آن خردورزی، اخلاق، معنویت، انسان‌دوستی و روابط اجتماعی دین‌مدار و اخلاق‌مدار حاکم باشد. عبارت تمدن‌سازی نوین که توسط آیت الله خامنه‌ای مطرح شده در واقع همان احیای تمدن اسلامی است که با پیروزی انقلاب اسلامی نگاه‌ها به آن معطوف گردیده است؛ یعنی احیای عزت و کرامت انسان مسلمان در کنار برخورداری از دستاوردهای علمی و فناوری که می‌تواند نویدبخش ایجاد تمدنی نمونه باشد. تأکید ایشان بر عنصر پیشرفت همه‌جانبه به‌عنوان ماهیت واقعی تمدن نوین اسلامی در واقع به معنای تأکید بر عنصر حرکت و تعالی در همه عرصه‌ها و همه جنبه‌های زندگی مادی و معنوی است (خسروانی و عین‌القضاتی، ۱۳۹۸: ۹۵). تمدن اسلامی بیانگر همه جنبه‌های سیاسی و فرهنگی و اقتصادی جامعه است که ابعاد وجودی فرد و جامعه را پوشش می‌دهد و از همه ویژگی‌های تمدن الهی در چهارچوب آموزه‌های قرآنی و سنت پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم برخوردار است. از نگاه امام خامنه‌ای، تمدن اسلامی عبارت است از خط کلی نظام اسلامی که همه ملت‌های دنیا به‌ویژه مسلمانان را از زیر یوغ طواغیت بیرون می‌آورد و در سایه رحمت

خداوند با برنامه‌های وحیانی جهت به کمال رسیدن آنها در جامعه قرار می‌دهد. مبانی تمدن اسلامی از دیدگاه ایشان را می‌توان در دین و اسلام، تدین و ایمان، علم و اخلاق، آزادی، معنویت، عقلانیت و عدالت خلاصه کرد (کارگر، ۱۳۹۸: ۳). البته ایشان معتقدند تمدن اسلامی به صورت کامل در دوران ظهور حضرت بقیةالله ارواحنا فداه است. در دوران ظهور، تمدن حقیقی اسلامی و دنیای حقیقی اسلامی به وجود خواهد آمد (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار طلاب و فضیلاب حوزه علمیه قم در تاریخ ۱۴/۷/۱۳۷۹).

عقلانیت

موضوع «عقل» در مقوله تمدن از دیرباز مورد توجه تحلیلگران تمدن و فرهنگ بوده است. عقلانیت مجموعه منسجمی از اندیشه‌هاست که در چهارچوب مبانی، اهداف، اصول و راهبردها با یکدیگر پیوند یافته‌اند. این انسجام، هم می‌تواند مراتب مختلفی داشته باشد و هم می‌تواند از منابع معرفتی گوناگون دینی، تجربی، استدلالی، شهودی و حتی خواسته‌های بشری بهره جسته باشد. اجمالاً عقلانیت عبارت است از مجموعه معیارها و شاخص‌هایی که عقلانی بودن یک نظر یا عمل را مشخص می‌کند. وجود عقلانیت حاکی از منطقی است که سخن یا عملی را با معیارهای مشخص توجیه می‌کند (نجفی و غلامی، ۱۳۹۷: ۱۳۰). در یک دسته‌بندی، می‌توان عقلانیت را به دو دسته (۱) ابزاری (کارکردی) و (۲) ارزشی (جوهری) تقسیم کرد. تعقل ابزاری بدون توجه به اخلاقیات، در پی به‌کارگیری کارآمدترین وسیله برای رسیدن به هر هدفی است، ولی تعقل ارزشی مستلزم ارزیابی وسایل برحسب ارزش‌های انسانی، عدالت، صلح و سعادت انسانی است (الوانی و دانایی‌فرد، ۱۳۸۰: ۲۸۰). در عقلانیت ارزشی جنبه اخلاقی مقدم بر جنبه‌های کاربردی و مادی است. عقلانیت ارزشی و جوهری اهداف اثربخش بلندمدت و غایی را در نظر می‌گیرد، نه اهداف کوتاه‌مدت آنی را (الوانی، ۱۳۸۹: ۱۹۶). در جوامع غربی، عقلانیت ابزاری عقلانیت جوهری را تحت الشعاع قرار می‌دهد. این نوع عقلانیت هر نوع توجه به بستر اخلاقی را در تصمیمات حذف کرده و در آن ارزش‌های انسانی نظیر آزادی، عدالت و برابری جای خود را به برآورد هزینه‌ها و منافع داده است (دنهارت، ۱۳۸۰: ۲۵۹). در دوران معاصر، منطق

عقلی به مفهوم خاص و به عنوان اندیشه‌ای حسابگرانه و فایده‌طلب و در تضاد با آمال و اهداف و ارزش‌های انسانی مطرح است (فروتنی و بحرانی، ۱۳۸۷: ۶۱).

در دین مبین اسلام بر تعقل و تفکر و تأمل بسیار تأکید شده و بصیرت و عقلانیت مبنای دعوت و رسالت تمام پیامبران است (رهبر، ۱۳۹۹: ۳). اسلام بر اهمیت عقل تصریح می‌کند و اساس شناخت، سعادت و نجات را عقل می‌داند. الفاظ و عباراتی چون *یَعْقِلُونَ*، *یَفْقَهُونَ*، *یَتَفَكَّرُونَ*، *اولوالالباب* و *اولوالابصار* که مربوط به تعقل و خردورزی است، بیش از ۸۱۱ بار در قرآن مجید تکرار شده است (مسعودپور، ۱۳۸۶، ج ۱: ۱۸۹-۱۹۰).

عقلانیت در فرهنگ اسلامی، حوزه وسیع، محترم و موجهی دارد و در سه سطح قابل بررسی است:

۱. عقلانیت بنیادین: شناخت فلسفه حیات و موقعیت حساس و استثنایی انسان در آن و شأن و جلالت عقل در تنظیم رابطه انسان با جهان و با خدای متعال؛

۲. عقلانیت ارزشی: شأن «عقل» در تنظیم رابطه انسان و معماری اخلاقیات؛

۳. عقلانیت ابزاری: مهندسی و اندازه‌گیری و نظم و پیش‌بینی و نقش عقل در محاسبات معیشتی جهت نیل به اقتصادی شکوفا و تمدنی آباد و مرفه.

عقلانیت اسلامی برخلاف عقلانیت در غرب که تنها به سطح سوم یعنی عقلانیت ابزاری محدود می‌شود، از هر سه سطح برخوردار بوده و در یک موالات و ترتیب منطقی، ابتدا در یک پرسش اصلی و کلان، از انسان و حیات می‌پرسد و وقتی سنگ بنای عقلانیت را گذاشت و مختصات و اهداف و مبانی آن را معلوم کرد، به تنظیم اخلاقیات می‌نشیند و عاقبت به روش‌ها و ابزار تأمین اهداف مادی و معنوی بشر می‌پردازد (رحیم‌پور ازغدی، ۱۳۸۷: ۱۰۷-۱۰۸).

پیشینه تحقیق

بررسی پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که نتایج تحقیق لاجوردی و معینی‌پور (۱۳۹۹) با عنوان «جایگاه عقلانیت در شکل‌گیری مراحل رسیدن به تمدن نوین اسلامی از دیدگاه امام خمینی علیه السلام و آیت‌الله خامنه‌ای» حاکی است که عقلانیت در شکل‌گیری تمام مراحل تمدن نوین اسلامی نقش اساسی و محوری دارد و تمام توصیه‌ها و راهکارهایی که توسط امام خمینی علیه السلام و امام

خامنه‌ای به منظور رسیدن به تمدن نوین اسلامی مطرح شده، منطبق با جنود عقلی است که در حدیث شریف جنود عقل و جهل مطرح شده است. غلامی (۱۳۹۸) نیز در کتاب خود با عنوان نظام عقلانیت سیاسی اسلام و جایگاه آن در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی، جایگاه و کارکرد نظام عقلانیت سیاسی اسلام را تبیین کرده است. نتایج تحقیق فرزانه و همکاران (۱۳۹۷) حاکی است که تمدن نوین اسلامی برای ایجاد و بقا، شاخص‌هایی دارد که برخی همانند توجه به علم، تلاش و پشتکار در تمدن‌های دیگر نیز یافت می‌شود و برخی از آنها همانند مبنای بودن دین و اخلاق، توجه به عقلانیت معرفتی و ارزشی، خاص تمدن نوین اسلامی است و در کنار توجه به علم و شکستن مرزهای دانش، عقلانیت و خردورزی از مهم‌ترین مؤلفه‌ها و بن‌مایه تمدن نوین اسلامی است که در هر سه سطح عقلانیت معرفتی، اخلاقی و ابزاری مورد توجه بوده است. همچنین نجفی و غلامی (۱۳۹۷) در تحقیق خود با عنوان «انقلاب اسلامی و نقش محوری آن در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی با تأکید بر دکترین امامت» به این نتیجه رسیدند که عقلانیت سیاسی مبتنی بر دکترین امامت، تکیه‌گاه اصلی تمدن نوین اسلامی به‌شمار می‌رود. یافته‌های تحقیق زمانی محجوب (۱۳۹۶) با عنوان «مؤلفه‌ها و شاخص‌های تمدن اسلامی» نشان می‌دهد که عقلانیت و عدالت در کنار دین و توحید، جهان‌شمولی، تساهل و مدارا، آزاداندیشی، اخلاق، کرامت انسانی، علم، تلاش و مجاهدت از مؤلفه‌های اصلی تمدن اسلامی به‌شمار می‌آیند. نتایج تحقیق اسماعیلی و عباسی فیروزجاه (۱۳۹۵) نشان می‌دهد که از دیدگاه رهبر انقلاب اسلامی، عدالت و معنویت و عقلانیت پایه‌های اساسی انقلاب اسلامی را تشکیل می‌دهند و از دیدگاه رهبر، عقلانیت جزء جدانشدنی انقلاب به‌شمار می‌رود. انقلاب برحسب عقلانیت خاص خود به تولید مفاهیمی می‌پردازد که برای اداره جامعه و حرکت به سمت الگوی مطلوب از اهمیت اساسی برخوردار است. یافته‌های تحقیق اکبری و رضایی (۱۳۹۴) با عنوان «واکاوی شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری» نشان می‌دهد که محوریت قوانین قرآن، ایمان، علم، اخلاق، عقلانیت و خردورزی، مجاهدت مداوم و حکومت مردمی، شاخصه‌های اختصاصی تمدن نوین اسلامی از دیدگاه رهبر است. ملک‌ی (۱۳۹۲) در تحقیق خود با عنوان «تعامل اخلاق، معنویت و عقلانیت در تمدن نوین اسلامی» به این نتیجه

رسیدند که برای تمدن‌سازی اسلامی، باید اخلاق، معنویت و عقلانیت را به‌عنوان یک کل یک‌پارچه تلقی کرد و راهکارهای اصلی را از تعامل و ارتباط متقابل آنها مشخص نمود. وجه تمایز تحقیق حاضر با مطالعات قبلی (۱) تبیین مفهوم عقلانیت از منظر امام خامنه‌ای، (۲) تبیین و تحلیل نقش عقلانیت در انقلاب و (۳) تبیین و تحلیل نقش عقلانیت در تمدن نوین اسلامی از منظر امام خامنه‌ای است که این موارد در راستای نوآوری تحقیق حاضر ارزیابی می‌شوند.

روش‌شناسی پژوهش

هدف پژوهش حاضر، تبیین مفهوم عقلانیت و نقش آن در انقلاب و تمدن نوین اسلامی از منظر امام خامنه‌ای است. نوع تحقیق توصیفی - تحلیلی است. برای گردآوری داده‌ها از روش اسنادی و کتابخانه‌ای استفاده شده است. در تحقیق حاضر، مقوله‌های مرتبط و مترادف با عقلانیت در انقلاب و تمدن نوین اسلامی از متن بیانات کتبی و شفاهی امام خامنه‌ای استخراج و سپس تحلیل و استنتاج شدند و بر اساس نتایج حاصل از تحلیل یافته‌ها، به سؤالات تحقیق پاسخ داده شد.

یافته‌های پژوهش

مفهوم عقلانیت از منظر امام خامنه‌ای

در پاسخ به سؤال «مفهوم عقلانیت از منظر امام خامنه‌ای چیست؟» بخشی از بیانات بررسی شده امام خامنه‌ای در این تحقیق نشان می‌دهد:

۱. از منظر ایشان، اصل تعقل یکی از اصول اساسی اسلام است و پیروی از عقل سلیم امر قرآنی و دینی است و معیار عقلانیت هم بر محور قرآن و هدایت الهی است؛^۱
۲. قدرت تفکر را در یک جامعه تقویت کردن، حلال مشکلات است (بیانات امام

۱. «امت مؤمن و مسلم آن امت و ملتی است که معیار را از قرآن می‌گیرد، از هدایت الهی می‌گیرد. این می‌شود معیار. یکی از چیزهایی که قرآن و هدایت الهی به ما تعلیم داده است، تبعیت از داوری خرد و عقل انسانی است. این هم قرآنی است؛ یعنی پیروی از آنچه که عقل سلیم به آن حکم کند» (بیانات امام خامنه‌ای در محفل انس با قرآن در تاریخ ۱۳۹۲/۴/۱۹).

- خامنه‌ای در سالروز عید سعید مبعث در تاریخ ۱۳۸۸/۴/۲۹؛ بیانات امام خامنه‌ای در دیدار جمعی از دانشجویان بسیجی در تاریخ ۱۳۸۴/۳/۵؛
۳. عقل و تفکر حجت درونی انسان است؛^۱
۴. عقل علاوه بر تنظیم محاسبات مادی در زندگی دنیوی، باید بتواند انسان‌ها را تعالی ببخشد و به مقام قُرب، توحید و سبک زندگی اسلامی برساند، و لذا نیاز به تربیت معنوی دارد؛^۲
۵. عقل‌گرایی توأم با تقوا باید باشد؛
۶. عقل به مفهوم تدبر و اندیشه، تفکر، درست فهمیدن و درست تحلیل کردن مسائل، دشمن‌شناسی و داشتن بصیرت است؛^۳
۷. عقلانیت به معنای واقع‌بینی و محاسبه درست و منطقی است؛^۴
۸. آرمان‌گرایی عین عقلانیت است؛^۵

-
۱. «عقل در ادبیات اسلامی فقط آن دستگاهی نیست که محاسبات مادی می‌کند برای ما»؛ و با اشاره به حدیثی از امام صادق علیه السلام فرمودند: «الْعَقْلُ مَا عُبِدَ بِهِ الرَّحْمَنُ وَاكْتَسِبَ بِهِ الْجَنَانُ [عقل آن است که به‌وسیله آن خدای رحمان پرستش شود و بهشت به دست آید]. الْعَقْلُ يَهْدِي وَيُنْجِي [عقل هدایت می‌کند و نجات می‌بخشد]. عقل باید بتواند انسان‌ها را تعالی ببخشد. عقل در یک سطح، آن عاملی است که انسان را به مقام قُرب می‌رساند، به مقام توحید می‌رساند. در یک سطح پایین‌تر، عقل آن چیزی است که انسان را به سبک زندگی اسلامی می‌رساند؛ در یک سطح دیگر هم عقل آن چیزی است که ارتباطات مادی زندگی دنیا را تنظیم می‌کند؛ همه اینها کار عقل است. عقل و قوه عاقله آن قوه‌ای است که بتواند همه اینها را دارا باشد. پس احتیاج به تربیت معنوی دارد» (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار جمعی از استادان، نخبگان و پژوهشگران دانشگاه‌ها در تاریخ ۱۳۹۷/۳/۲۰).
۲. «روح همه معارف و تعالیم اسلامی این است که افسار رفتار و حرکت بشر در زندگی به دست شهوت و غضب داده نشود؛ انسان و جامعه انسانی را خودخواهی‌ها هدایت نکنند، بلکه عقل و تقوا هدایت کند» (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار اقشار مختلف مردم در تاریخ ۱۳۸۳/۱/۲۶).
۳. «دنیای اسلام امروز احتیاج دارد به روی آوردن به اندیشه، روی آوردن به فکر، عادت کردن به اندیشیدن، مسائل را درست فهمیدن، درست تحلیل کردن. دنیای اسلام امروز احتیاج دارد به شناختن حقیقی جبهه دشمن امت اسلامی. .. امروز دنیای اسلام به این بصیرت و تدبر و اندیشه احتیاج دارد» (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی در تاریخ ۱۳۹۳/۳/۶).
۴. «عقلانیت یعنی محاسبه درست. البته دشمن سعی می‌کند عقلانیت به آن معنای غلط را تلقین کند. بعضی هم نادانسته گاهی حرف‌های دشمن را تکرار می‌کنند» (بیانات امام خامنه‌ای در مراسم مشترک دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح در تاریخ ۱۳۹۹/۷/۲۱).
۵. «آرمان‌گرایی عین عقلانیت است؛ زیرا اگر ملتی بدون آرمان شود، همانند وضعیت امروز جوامع غربی از درون تهی و پوچ خواهد شد» (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار فرماندهان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در تاریخ ۱۳۹۵/۶/۲۸).

۹. شاخص عقل اخلاص است و سیاست‌بازی و سیاسی‌کاری عقلانیت نیست؛^۱
۱۰. عقلانیت به معنای تسلیم و هزیمت نیست؛ عقلانیت برای پیشرفت در جهت نیل به آرمان‌هاست و مبنای اقتدار در نظام یک مبنای عقلانیتی است؛^۲
۱۱. به نام عقل‌گرایی، عدول از ارزش‌های اسلامی و انقلابی، انحراف و خیانت است؛^۳
۱۲. عقلانیت با محافظه‌کاری فرق دارد؛^۴
۱۳. بی‌اعتمادی به دشمن عین عقلانیت است؛^۵

-
۱. «عقل این سیاسی‌بازی‌ها و سیاسی‌کاری‌های متعارف نیست. اینها خلاف عقل است. .. عقل این است که انسان را به راه راست هدایت کند. اشتباه می‌کنند آن کسانی که خیال می‌کنند با سیاسی‌کاری، عقلایی عمل می‌کنند. نه. عقل آن چیزی است که راه عبادت خدا را هموار می‌کند. شاخص آن هم اخلاص است» (بیانات امام خامنه‌ای در سالروز عید سعید مبعث در تاریخ ۱۳۸۸/۴/۲۹).
 ۲. «مبنای اقتدار در جمهوری اسلامی یک مبنای عقلانیتی است؛ یعنی ما اقتدار را بر اساس احساسات و عواطف و توهمات و مانند اینها دنبال نمی‌کنیم. محاسبه اقتدار ملی یک محاسبه عقلانی است؛ یعنی یک محاسبه درست و منطقی. .. بعضی‌ها اسم عقل و عقلانیت را که می‌آورند، منظورشان از عقلانیت ترسیدن است؛ وقتی می‌گویند عاقل باشید، یعنی بترسید، یعنی منفعل باشید، یعنی از مقابل دشمن فرار کنید. نه. ترسوها حق ندارند اسم عقلانیت را بیاورند. .. عقلانیت به معنای تسلیم نیست؛ عقلانیت به معنای هزیمت نیست؛ عقلانیت برای پیش رفتن و در جهت یافتن راه‌هایی برای هرچه موفق‌تر شدن در رسیدن به این آرمان‌هاست. .. بعضی‌ها با نام عقلانیت، با نام اعتدال، با نام پرهیز از جنجال و در دسر بین‌المللی می‌خواهند از مبانی انقلاب و اصول انقلاب کم بگذارند» (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار رؤسای سه قوه و مسئولان و مدیران بخش‌های مختلف نظام در تاریخ ۱۳۸۷/۶/۱۹).
 ۳. «اگر کسی یا جریانی بخواهد به نام عقل‌گرایی، از ارزش‌های اسلامی و انقلابی عدول کند، این انحراف است. اگر کسی بخواهد به وسیله عقل‌گرایی، در مقابل دشمن بی‌تقوایی به خرج بدهد، وابستگی به وجود بیاورد، این انحراف است؛ این خیانت است. آن عقلانیتی که در مکتب امام بزرگوار ما هست، اقتضا نمی‌کند که ما از خدعه دشمن غافل شویم، از کید او غافل شویم، از نقشه عمیق او غافل شویم، به او اعتماد کنیم، در مقابل او کوتاه بیاییم. هرچه که انسان در مقابل دشمن کوتاه بیاید، پشتوانه عظیم معنوی در درون کشور و درون ملت را از دست خواهد داد» (بیانات امام خامنه‌ای در بیست‌ودومین سالگرد ارتحال امام خمینی علیه السلام در تاریخ ۱۳۹۰/۳/۱۴).
 ۴. «محافظه‌کار طرف‌دار وضع موجود است. .. از تحول و دگرگونی می‌ترسد؛ اما عقلانیت این‌طور نیست؛ محاسبه عقلانی گاهی اوقات خودش منشأ تحولات عظیمی می‌شود» (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت‌دولت در تاریخ ۱۳۸۴/۶/۸).
 ۵. «عقلانیت اقتضا می‌کند نسبت به کسانی که دشمنی خود را آشکار کرده‌اند، بی‌اعتمادی مطلق داشته باشیم» (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار فرماندهان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در تاریخ ۱۳۹۵/۸/۲۶).

۱۴. انقلابی‌گری نقطه مقابل عقلانیت نیست.^۱

تحلیل یافته‌ها

در جهت تحلیل یافته‌های تحقیق می‌توان گفت که از منظر امام خامنه‌ای، عقلانیت به مفهوم عقلانیت اسلامی و تعالی‌محور و توحیدمحور است نه به مفهوم عقلانیت ابزاری خودبنیاد غربی. ایشان عقلانیت را از ثمرهای اسلام می‌دانند و با تأکید بر پیوند میان عقلانیت و حقایق و حیانی، مفهوم عقلانیت دینی را تبیین می‌کنند و عقلانیتی را مورد تأکید و توجه قرار می‌دهند که تحت تصرف و تربیت شرع باشد، نه در اختیار هوا و هوس و امیال نفسانی.

از منظر امام خامنه‌ای، عقل تربیت‌شده در مکتب اسلام، توحیدمحور و تعالی‌بخش است؛ کارکرد مثبت دارد؛ هدایتگر و نجات‌بخش است؛ انسان را به مقام قُرب الهی می‌رساند و درعین حال قادر به تنظیم محاسبات و ارتباطات مادی زندگی دنیوی است و در یک کلام این نوع عقلانیت، انسان را به سبک زندگی اسلامی می‌رساند.

درواقع اساس و مبنای عقل از منظر امام خامنه‌ای، عقلی است که بتواند انسان را به دنیا و آخرت توجه دهد. از این رو به عقیده معظم‌له، عقل نیاز به تربیت دینی و معنوی دارد.

با عنایت به یافته‌های تحقیق، می‌توان گفت عقلانیت مورد نظر امام خامنه‌ای، مبتنی بر تعالیم اسلامی، انقلابی، معنویت، بصیرت و دشمن‌شناسی و ارزش‌های انسانی و اخلاقی است.

از منظر ایشان، نتیجه و کارکرد این نوع عقلانیت کار سنجیده، محاسبات درست، موقع‌شناسی، توجه به مقتضیات زمان و مکان، درک و فهم و تحلیل درست مسائل، آینده‌نگری و ملاحظه آثار و تبعات یک اقدام است. براین اساس عقلانیت مورد نظر امام خامنه‌ای مبتنی بر آرمان‌گرایی و واقع‌بینی است و دفاع از ارزش‌های اسلامی و انقلابی، اقتدار، دشمن‌شناسی و بی‌اعتمادی مطلق به دشمن جزو الزامات این عقلانیت است.

۱. «می‌شنوم گاهی اوقات بعضی در مقابل شعارهای انقلاب، عنوان و مفهوم عقلانیت را مطرح می‌کنند؛ کآته عقلانیت نقطه مقابل انقلابی‌گری است. نه، این خطاست. عقلانیت واقعی هم در انقلابی‌گری است. نگاه انقلابی است که می‌تواند حقایق را به ما نشان بدهد» (بیانات در مراسم بیست‌وهشتمین سالروز رحلت حضرت امام خمینی علیه السلام در تاریخ ۱۳۹۶/۳/۱۴).

در وجوه سلبی، عقلانیت از منظر امام خامنه‌ای، به مفهوم بی‌اخلاقی، محافظه‌کاری، سیاسی‌کاری یا ترس و انفعال و عقب‌نشینی از ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب نیست، بلکه آرمان‌گرایی توأم با واقع‌بینی، عین عقلانیت است.

به تعبیر مرحوم علامه مصباح یزدی، عقلانیت انقلابی از دیدگاه ایشان، به معنای به حاشیه راندن عقلانیت غربی و به میدان آوردن عقلانیت اسلامی با توجه به مقتضیات زمان و مکان است (مصباح یزدی، ۱۳۹۲: ۸۸-۸۹).

تبیین و تحلیل نقش عقلانیت در انقلاب اسلامی از منظر امام خامنه‌ای

با عنایت به مفهوم گفته‌شده از عقلانیت در بیانات امام خامنه‌ای، جهت پاسخ به سؤال «نقش عقلانیت در انقلاب از منظر امام خامنه‌ای چگونه است؟»، بر اساس یافته‌های تحقیق، مصادیق عقلانیت در انقلاب اسلامی که از متن بیانات ایشان استخراج شده است، تبیین و سپس تحلیل می‌شود:

۱. وقوع انقلاب اسلامی ناشی از یک عقلانیت بود؛^۱
۲. محاسبات جمهوری اسلامی بر اساس منطق عقلانی بود؛^۲
۳. گزینش مردم‌سالاری برای نظام سیاسی کشور؛
۴. نهادینه کردن انتخابات، مشارکت مردم در تعیین سرنوشت خود؛
۵. عدم انعطاف و عدم اعتماد امام در مقابله با دشمن؛
۶. تزریق روح اعتماد به نفس و خوداتکایی در ملت؛
۷. تدوین قانون اساسی و رفراندوم قانون اساسی؛

۱. «انقلاب عظیم اسلامی ما ناشی از یک عقلانیت بود. این‌طور نبود که مردم همین‌طور بی‌حساب و کتاب به خیابان بیایند و بتوانند یک رژیم آن‌چنانی را ساقط کنند. محاسبات عقلانی و کار عقلانی و کار فکری شده بود. .. الان هم همین‌طور است. الان در نظام ما برخی از تحولات هست که مُنتجه یک نگاه عقلانی و دقیق و موشکافانه به وضع موجود و وضع دنیاست» (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت‌دولت در تاریخ ۱۳۸۴/۴/۸).

۲. «محاسبات جمهوری اسلامی از روز اول بر اساس منطق عقلانی و یک قوه عاقله‌ای بوده است. عناصری که این محاسبات را شکل می‌داده اینهاست: اول، اعتماد به خدا و سنن آفرینش؛ دوم، بی‌اعتمادی به دشمن و شناخت او... اعتماد به مردم و ایمان‌ها... اعتقاد به خودباوری و اینکه ما می‌توانیم» (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار مسئولان نظام در تاریخ ۱۳۹۳/۴/۱۶).

۸. استحکام بخشیدن به پایه‌های نظام از لحاظ حقوقی، سیاسی، اجتماعی و علمی؛
۹. ایجاد یک قاعده مستحکم که بر اساس این قاعده می‌شود تمدن عظیم اسلامی را بنا نهاد؛^۱
۱۰. ایجاد زیرساخت‌های قانونی در کشور و ایجاد زمینه قانون‌گرایی؛^۲
۱۱. حفظ استقلال همه‌جانبه و تمامیت ارضی؛
۱۲. آزادی؛
۱۳. عزت ملی؛
۱۴. روابط خارجی توأم با عزت، حکمت و مصلحت؛
۱۵. مرزبندی با دشمن؛
۱۶. نفی هرگونه سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری (بیانیه گام دوم انقلاب)؛
۱۷. تأکید بر وحدت اسلامی و مدیریت اختلافات؛^۳
۱۸. استکبارستیزی و ظلم‌ستیزی و مبارزه با امریکا؛^۴

-
۱. «من چند نمونه از مظهر عقلانیت امام عرض می‌کنم. اولین نمونه همین گزینش مردم‌سالاری برای نظام سیاسی کشور بود؛ یعنی تکیه به آرای مردم. .. یک نمونه دیگر از عقلانیت امام و تکیه او به خرد و هوشمندی، عبارت است از سرسختی و عدم انعطاف او در مقابله با دشمن مهاجم: امام به دشمن اعتماد نکرد. .. یک مظهر دیگر عقلانیت امام، تزریق روح اعتمادبه‌نفس و خودتکایی در ملت بود. .. یک مظهر دیگر، تدوین قانون اساسی بود. .. امام^ع همین قانون اساسی را مجدداً در معرض آرای مردم قرار داد و رفراندوم قانون اساسی در کشور تشکیل شد. این، یکی از مظاهر عقلانیت امام^ع است. ببینید پایه‌های نظام را امام این‌جور مستحکم کرد. هم از لحاظ حقوقی، هم از لحاظ سیاسی، هم از لحاظ فعالیت اجتماعی، هم از لحاظ پیشرفت‌های علمی، امام^ع یک قاعده محکم و مستحکمی را به‌وجود آورد که بر اساس این قاعده می‌شود تمدن عظیم اسلامی را بنا نهاد» (چکیده بیانات امام خامنه‌ای در بیست‌ودومین سالگرد ارتحال امام خمینی^ع در تاریخ ۱۳۹۰/۳/۱۴).
 ۲. «امام‌راحل با گزینش نظام مردم‌سالاری دینی، تدوین قانون اساسی و ایجاد زیرساخت‌های قانونی در کشور، زمینه قانون‌گرایی و نیز مشارکت عموم مردم در انتخابات و تعیین سرنوشت کشور خود را فراهم کردند» (بیانات رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب در تاریخ ۱۳۹۷/۱۱/۲۴).
 ۳. «خواست دشمن ایجاد اختلاف است. حال اگر خود مسلمانان به بهانه‌های تفاوت‌های مذهبی، فرقه‌فرقه بشوند، با کمترین هزینه خواست استکبار تأمین شده است. لذا اینکه امام^ع این‌قدر روی مسئله وحدت تکیه می‌کردند، برای این است که این یک مسئله احساساتی نیست؛ این یک مسئله عقلانی است» (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار کارگزاران نظام و میهمانان کنفرانس بین‌المللی وحدت اسلامی در تاریخ ۱۳۷۲/۶/۱۴).
 ۴. «این شعار ضد‌امریکایی، این فریاد کشیدن بر سر امریکا از روی تعصب نیست، از روی جهالت نیست، از روی لجبازی نیست؛ از روی منطق است؛ متکی به یک پشتوانه و عقبه منطقی و فکری است» (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان در تاریخ ۱۳۹۵/۸/۱۲).

۱۹. تزریق روح اعتمادبه‌نفس، خوداتکایی و ترویج شعار «ما می‌توانیم»؛^۱

۲۰. تقویت اقتدار دفاعی؛^۲

۲۱. جهش علمی و نهضت نرم‌افزاری.^۳

تحلیل یافته‌ها

بر اساس یافته‌های تحقیق گفته شد عقلانیت مورد نظر امام خامنه‌ای، مبتنی بر تعالیم اسلامی، انقلابی، معنویت، بصیرت و دشمن‌شناسی و ارزش‌های انسانی و اخلاقی است و نتیجه این نوع عقلانیت نیز واقع‌بینی و آرمان‌گرایی و کار سنجیده، محاسبات درست، موقع‌شناسی، توجه به مقتضیات زمان و مکان، درک و فهم و تحلیل درست مسائل، آینده‌نگری و ملاحظه آثار و تبعات یک اقدام است.

بر اساس این مفهوم از عقلانیت و در پاسخ به سؤال دوم پژوهش، یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که از منظر امام خامنه‌ای انقلاب اسلامی ایران «انقلابی عقلانی» بود؛ زیرا مبنای شعارها و عملکرد آن بر محاسبات عقلانی استوار بود. ایشان انقلاب اسلامی ایران را ناشی از عقلانیت دانستند و نظریه افرادی را که انقلاب اسلامی را شورش و حرکت احساسی و

۱. «یک مظهر عقلانیت امام^ع، تزریق روح اعتمادبه‌نفس و خوداتکایی در ملت بود. در طول سال‌های متمادی، از آغاز تسلط و ورود غربی‌ها در این کشور، یعنی از اول قرن نوزده میلادی که پای غربی‌ها به ایران باز شد، دائماً به‌وسیله عوامل و دستیاران خودشان، با تحلیل‌های گوناگون، توی سر ملت ایران می‌زدند؛ ملت ایران را تحقیر می‌کردند. .. امام بزرگوار به یک چنین ملتی روح اعتمادبه‌نفس را تزریق کرد و این نقطه تحول ملت ایران شد» (بیانات امام خامنه‌ای در مراسم بیست‌ودومین سالگرد رحلت امام خمینی در تاریخ ۱۳۹۰/۳/۱۴).

۲. «اگر آن روز چالش با آمریکا بر سر کوتاه کردن دست عمال بیگانه یا تعطیلی سفارت رژیم صهیونیستی در تهران یا رسوا کردن لانه جاسوسی بود، امروز چالش بر سر حضور ایران مقتدر در مرزهای رژیم صهیونیستی و برچیدن بساط نفوذ نامشروع آمریکا از منطقه غرب آسیا و حمایت جمهوری اسلامی از مبارزات مجاهدان فلسطینی در قلب سرزمین‌های اشغالی و دفاع از پرچم برافراشته حزب‌الله و مقاومت در سراسر این منطقه است و اگر آن روز، مشکل غرب جلوگیری از خرید تسلیحات ابتدایی برای ایران بود، امروز مشکل او جلوگیری از انتقال سلاح‌های پیشرفته ایرانی به نیروهای مقاومت است» (بیانیه گام دوم انقلاب در تاریخ ۱۳۹۷/۱۱/۲۴).

۳. «جنبش نرم‌افزاری و حرکت علمی که اکنون به‌صورت گفتمان عمومی درآمده و دانشمندان جوان ما موفق به شکستن خطوط مرزی علم شده‌اند، باید با قدرت ادامه یابد؛ زیرا پیشرفت در هر عرصه‌ای، زمینه‌ساز پیشرفت‌های جدید در بخش‌های دیگر خواهد شد» (۱۳۹۵/۶/۱۰).

هیجانی مردم می‌دانند رد کردند و مصادیق عقلانیت اسلامی و انقلابی را در انقلاب اسلامی برشمردند که به برخی از آنها اشاره شد.

یافته‌ها نشان می‌دهد عقلانیت و دوراندیشی سرلوحه و اساس شعارها و عملکرد انقلاب اسلامی ایران بود.

ایجاد زیرساخت‌های قانونی در کشور مثل قانون اساسی جمهوری اسلامی و مجلس شورای اسلامی نمونه بارزی از خردورزی و عقلانیت برای استحکام مبانی انقلاب و ایجاد زمینه قانون‌گرایی در کشور بود.

استقلال یکی از اصلی‌ترین آرمان‌های ملت ایران و یکی از مصادیق عقلانیت در انقلاب بود که تحقق یافت. پیش از انقلاب، مداخله گسترده کشورهای غربی در امور ایران تا جایی گسترش یافته بود که دیگر کسی منکر آن نبود. امام خمینی علیه السلام از ابتدا حکومت اسلامی و کشور ایران را دولت و کشوری مستقل از دو ابرقدرت معرفی کردند: «ما با هیچ‌کدام از ابرقدرت‌ها سرسازش نداریم: نه تحت سلطه امریکا می‌رویم و نه زیر بار شوروی. ما مسلمانیم و می‌خواهیم آزاد زندگی کنیم» (موسوی خمینی، ج ۱۵: ۳۳۹).

رهبر انقلاب نیز درباره روابط خارجی همواره در قول و عمل، بر استقلال و عدم وابستگی و نیز سه اصل عزت، حکمت و مصلحت تأکید کرده‌اند؛ چنان‌که در بیانیه گام دوم (۱۳۹۷/۱۱/۲۴) نیز ضمن تأکید بر عزت ملی، روابط خارجی و مرزبندی با دشمن فرمودند: هر سه، شاخه‌هایی از اصل «عزت، حکمت و مصلحت» در روابط بین‌المللی‌اند. بر اساس اصول ۱۵۲ و ۱۵۳ قانون اساسی نیز یکی از آرمان‌های مهم جمهوری اسلامی ایران، ضمن نفی هرگونه سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری، حفظ استقلال همه‌جانبه و تمامیت ارضی کشور است. جمهوری اسلامی در چهل سال گذشته بر این آرمان‌ها پای فشرده و براین اساس برای اولین بار در تاریخ ایران، بعد از هشت سال جنگ تحمیلی، یک وجب از خاک ایران از کشور جدا نشده است.

یکی دیگر از شعارهایی که امام راحل و امام حاضر مطرح کردند و عقلانیت آن در شرایط تحریم به‌خوبی روشن شد، سیاست خوداتکایی و ترویج شعار «ما می‌توانیم» بود.

بدیهی است که اگر کشور از نظر کشاورزی و تولید و صنعت و... بی‌نیاز از بیگانگان باشد، سلاح تحریم کارساز نخواهد بود. همین روحیه و شعار منطقی «ما می‌توانیم»، منجر به پیشرفت‌های اساسی، از جمله اقتدار دفاعی و منطقه‌ای در کشور شد. هم‌اکنون شاهدیم که در شرایط بسیار حساس منطقه، نظام جمهوری اسلامی با قدرت دفاعی و حضور منطقه‌ای تأثیرگذار خود، نقشه‌های توسعه‌طلبانه دشمنان خود را یکی پس از دیگری با شکست مواجه ساخته و به تعبیر رهبر معظم، خاورمیانه را به کلکسیون‌های شکست‌های امریکا تبدیل کرده است. امام خامنه‌ای در بیانیه گام دوم از این اقتدار دفاعی با عنوان «تأثیر اساسی در منطقه و دارای منطق قوی در مسائل جهانی» یاد کردند.

یکی دیگر از مظاهر عقلانیت و اقتدار در جمهوری اسلامی، اقتدار و عقلانیت علمی و تأکید رهبر انقلاب بر تولید و جهش علمی و نهضت نرم‌افزاری است که نتایج آن را در زمینه‌های مختلف علمی از جمله نانو تکنولوژی، پیشرفت‌های علمی در پزشکی و سلول‌های بنیادی، فناوری دفاعی و موشکی و فضایی، و زیست فناوری شاهد هستیم.

تبیین و تحلیل نقش عقلانیت در تمدن نوین اسلامی از منظر امام خامنه‌ای

جهت پاسخ به سؤال «نقش عقلانیت در تمدن نوین اسلامی از منظر امام خامنه‌ای چگونه است؟» با استناد به مقولات مستخرج از بیانات امام خامنه‌ای، نقش عقلانیت در تمدن نوین اسلامی تبیین و سپس تحلیل می‌شود.

امام خامنه‌ای بارها به‌صراحت فرمودند آرمان اصلی، واقعی و نهایی انقلاب اسلامی ایجاد تمدن اسلامی است (بیانات در ارتباط تصویری با نمایندگان تشکل‌های دانشجویی در تاریخ ۱۳۹۹/۲/۲۸) و این آرمان‌گرایی عین عقلانیت است (دیدار فرماندهان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی با رهبر انقلاب در تاریخ ۱۳۹۵/۶/۲۸).

به اعتقاد ایشان، یکی از مشکلات بزرگ مسلمانان به‌کار نیستن عقل و خرد خدادادی است که سبب خسارت‌های مادی، معنوی، دنیوی و اخروی شده و تشکیل امت بزرگ واحد اسلامی را با اختلال مواجه کرده است.

ایشان دوری روحانیت غربی از عقلانیت و خردورزی در دوره قبل از رنسانس را عامل

اصلی پیدایش تمدن منحرف غربی می‌دانند. امام خامنه‌ای در راستای تخطئه عقلانیت ابزاری منفعت‌طلب حاکم بر تمدن غرب، علمی که وسیله کشتار ملت‌ها و تمدنی را که دستاویز تحقیر انسان‌ها باشد جهل و وحشیگری می‌شمرد (پیام امام خامنه‌ای به کنگره عظیم حج در تاریخ ۱۳۸۰/۱۲/۱).

امام خامنه‌ای در دیدار دانشجویان (۱۳۹۰/۷/۲۴) و سایر مناسبت‌ها مراحل تشکیل تمدن نوین اسلامی و ویژگی‌های آن را به تفصیل تبیین فرمودند.

از دیدگاه رهبر انقلاب اسلامی، پنج مرحله شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی عبارت‌اند از: ۱. انقلاب اسلامی؛ ۲. نظام اسلامی؛ ۳. دولت اسلامی؛ ۴. جامعه اسلامی؛ ۵. تمدن اسلامی (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت‌دولت در تاریخ ۱۳۸۴/۶/۸).

امام خامنه‌ای بر اساس مبانی دینی و اعتقادی خویش، بر عقلانیت و خردورزی به‌عنوان مهم‌ترین بن‌مایه سبک زندگی در تمدن نوین اسلامی تأکید دارند و در میان عوامل مؤثر در شکل‌گیری تمدن اسلامی، نقش برجسته و ممتازی برای عقلانیت قائل هستند؛ چنان‌که فرمودند: عقلانیت باید بر تمام ارکان این نظام حاکم باشد (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار رؤسای سه قوه و مسئولان و مدیران بخش‌های مختلف نظام در تاریخ ۱۳۸۷/۶/۱۹) و براین اساس، وظایفی را برای دولت اسلامی ذکر کردند که عبارت‌اند از: گسترش علم و دانایی، آزاداندیشی، مبارزه با فساد، تأمین عزت ملی و به تعبیر رایج غرور ملی و مبارزه عاقلانه، حرفه‌ای و شجاعانه با ابعاد مختلف نظام سلطه جهانی، خدمت‌رسانی محسوس به مردم، تحول در شیوه‌های خدمت‌رسانی و پاسخ‌گویی، کار متوازن و هماهنگ و ساده‌زیستی (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار مسئولان نظام در تاریخ ۱۳۸۳/۸/۶) و فرمودند: پیشرفت در این میدان‌ها احتیاج دارد به فکر، عقل، تدبیر و حکمت (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار رئیس بانک توسعه اسلامی در تاریخ ۱۳۸۴/۱/۱۷).

از منظر امام خامنه‌ای، جامعه اسلامی یعنی جامعه‌ای که در آن آرمان‌های اسلامی، اهداف اسلامی و آرزوهای بزرگی که اسلام برای بشر ترسیم کرده است، تحقق پیدا کند: جامعه عادل، برخوردار از عدالت، جامعه آزاد، جامعه‌ای که مردم در آن، در اداره کشور، در آینده خود، در پیشرفت خود دارای نقش‌اند، دارای تأثیرند، جامعه‌ای

دارای عزت ملی و استغنائی ملی، جامعه‌ای برخوردار از رفاه و مبرای از فقر و گرسنگی، جامعه‌ای دارای پیشرفت‌های همه‌جانبه علمی، اقتصادی، سیاسی و جامعه‌ای بدون سکون، بدون رکود، بدون توقف و در حال پیشروی دائم، این آن جامعه‌ای است که ما دنبالش هستیم. البته این جامعه تحقق پیدا نکرده، ولی ما دنبال این هستیم که این جامعه تحقق پیدا کند (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار دانشجویان کرمانشاه در تاریخ ۱۳۹۰/۷/۲۴).

از دیدگاه امام خامنه‌ای، در جامعه اسلامی باید عقل معیار و ملاک باشد؛ چنان‌که فرمودند: «اول‌کار این است که تقویت نیروی عقل و خرد در جامعه انجام بگیرد. تکلیف ما هم این است» (بیانات امام خامنه‌ای در سالروز عید سعید مبعث در تاریخ ۱۳۸۸/۴/۲۹). ایشان معتقدند اساس جامعه اسلامی بر این است که به مردم فرصت فکر کردن داده بشود؛ یعنی آنچه گفتنی است به مردم گفته شود تا مردم بتوانند در سایه معرفتی که پیدا می‌کنند، حق را از باطل تشخیص بدهند. لذا اساس حکومت‌های ظالمانه در طول تاریخ بشر و همچنین امروز در دنیا بر این بوده که وسیله تشخیص حق و باطل یعنی فکر کردن و اندیشیدن را از مردم بگیرند (بیانات امام خامنه‌ای در خطبه‌های نماز جمعه تهران در تاریخ ۱۳۶۰/۴/۵).

ایشان پایه اصلی ایجاد تمدن نوین اسلامی را تربیت انسان‌هایی با این خصوصیات ذکر می‌کنند: یک نسلی باید به‌وجود بیاید شجاع، باسواد، متدین، دارای ابتکار، پیش‌گام، خودباور، غیور...؛ در یک کلمه یعنی یک موجود انقلابی (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار نخبگان علمی جوان در تاریخ ۱۳۹۵/۷/۲۸)؛

دانا باشند، توانا باشند، خردورز باشند، پارسا باشند، پرهیزکار باشند، پاک‌دامن باشند، کارآمد باشند، مبتکر باشند، شجاع باشند، اهل اقدام باشند، از دشمن نترسند، از تهدید نترسند، خواب‌رفتگی و غفلت پیدا نکنند. یک چنین جوان‌هایی پایه اصلی ایران سربلند فرداست؛ پایه اصلی تمدن نوین اسلامی است (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار معلمان و فرهنگیان در تاریخ ۱۳۹۸/۲/۱۱).

عقلانیت مورد نظر در اندیشه تمدنی امام خامنه‌ای جدا از معنویت و عدالت نیست. ایشان با اشاره به پیوند این سه مؤلفه فرمودند: «بدون معنویت و عقلانیت، عدالت تحقق پیدا نمی‌کند» (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت‌دولت در تاریخ

۱۳۸۷/۶/۲)، و تأکید کردند که اگر عقل و خرد در تشخیص مصادیق عدالت به کار گرفته نشود، انسان به گمراهی و اشتباه دچار می‌شود؛ خیال می‌کند چیزهایی عدالت است، در حالی که نیست و چیزهایی را هم که عدالت است، گاهی نمی‌بیند. بنابراین عقلانیت و محاسبه یکی از شرایط لازم رسیدن به عدالت است (بیانات امام خامنه‌ای در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت‌دولت در تاریخ ۱۳۸۴/۶/۸).

امام خامنه‌ای به وجود این سه مؤلفه مهم تمدن نوین اسلامی در مکتب امام خمینی علیه السلام تأکید فرمودند:

مکتب امام یک بسته کامل است، یک مجموعه است، دارای ابعاد است. این ابعاد را باید با هم دید؛ با هم ملاحظه کرد. دو بُعد اصلی در مکتب امام بزرگوار ما، بُعد معنویت و بُعد عقلانیت است... بُعد سوم هم وجود دارد، که آن هم مانند معنویت و عقلانیت، از اسلام گرفته شده است. عقلانیت امام هم از اسلام است، معنویت هم معنویت اسلامی و قرآنی است. این بُعد هم از متن قرآن و متن دین گرفته شده است و آن، بُعد عدالت است (بیانات امام خامنه‌ای در مراسم بیست و دومین سالگرد رحلت امام خمینی علیه السلام در تاریخ ۱۳۹۰/۳/۱۴).

تحلیل یافته‌ها

در راستای تحلیل این یافته‌ها و با توجه به مجموعه بیانات امام خامنه‌ای، می‌توان گفت از منظر ایشان، عقلانیت برآمده از اسلام، بر تمدن اسلامی حاکم است و عقلانیت در کنار معنویت و عدالت، جزو ارکان تمدن نوین اسلامی هستند.

مبانی تمدن اسلامی از دیدگاه امام خامنه‌ای را می‌توان در اسلام، ایمان، علم، اخلاق، مجاهدت، عزت و آزادی، پیشرفت، معنویت، عقلانیت و عدالت و در یک کلام سبک زندگی اسلامی خلاصه کرد. ولی ایشان در این میان برای عقلانیت جایگاه و نقش برجسته و متمتازی قائل‌اند؛ به طوری که معتقدند اگر عقلانیت در کنار سایر عوامل حضور نداشته باشد، آنها نیز به انحراف کشیده می‌شوند. به عبارت دیگر عقلانیت مورد نظر در اندیشه تمدنی امام خامنه‌ای جدا از معنویت و عدالت نیست و در اندیشه تمدنی ایشان این سه مؤلفه از هم قابل تفکیک نیستند.

امام خامنه‌ای بر اساس مبانی دینی و اعتقادی خویش، بر عقلانیت و خردورزی به‌عنوان مهم‌ترین بن‌مایه سبک زندگی در تمدن نوین اسلامی تأکید دارند و به اعتقاد ایشان عقلانیت اسلامی مبتنی بر آرمان‌گرایی و واقع‌بینی، در کنار عدالت و معنویت یکی از ارکان مهم تمدن نوین اسلامی است.

نتیجه‌گیری

هدف از این تحقیق، تبیین مفهوم عقلانیت و نقش عقلانیت در انقلاب و تمدن نوین اسلامی از منظر امام خامنه‌ای است.

در راستای پاسخ به سؤال اول تحقیق، مبنی بر مفهوم و کارکرد عقلانیت از منظر امام خامنه‌ای، یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که از دیدگاه ایشان، عقلانیت به مفهوم عقلانیت اسلامی تعالی محور و توحیدمحور است نه به مفهوم عقلانیت ابزاری خودبنیاد غربی. عقلانیت مورد نظر ایشان، به معنای محاسبه صحیح، کار سنجیده مبتنی بر تعالیم و ارزش‌های اسلامی، انقلابی، عدالت، معنویت، بصیرت و دشمن‌شناسی، ارزش‌های انسانی و اخلاقی و مبتنی بر آرمان‌گرایی و واقع‌بینی است و این عقلانیت بر انقلاب و تمدن اسلامی حاکم است.

در راستای پاسخ به سؤالات دوم و سوم تحقیق، مبنی بر نقش عقلانیت در انقلاب و تمدن نوین اسلامی از منظر امام خامنه‌ای، یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که از نظر ایشان، انقلاب اسلامی ناشی از یک عقلانیت صحیح و مبتنی بر محاسبات عقلانی بوده و عقلانیت و دوراندیشی اساس شعارهایی بود که انقلاب اسلامی ایران آنها را سرلوحه کار خودش قرار داد و براین اساس، انقلاب اسلامی ایران را «انقلابی عقلانی» خواندند. از منظر امام خامنه‌ای، عقلانیت برآمده از اسلام، بر انقلاب و تمدن اسلامی حاکم است و عقلانیت در کنار معنویت و عدالت، جزو ارکان انقلاب و تمدن نوین اسلامی هستند. ایشان برای عقلانیت جایگاه و نقش برجسته و ممتازی قائل‌اند، به طوری که معتقدند: اگر عقلانیت در کنار سایر عوامل حضور نداشته باشد، آنها نیز به انحراف کشیده می‌شوند. به عبارت دیگر عقلانیت مورد نظر در اندیشه تمدنی امام خامنه‌ای جدا از معنویت و عدالت نیست. ایشان بر اساس مبانی دینی و اعتقادی خویش، بر عقلانیت و خردورزی به‌عنوان مهم‌ترین بن‌مایه سبک زندگی در تمدن نوین اسلامی

تأکید دارند و معتقدند اسلام انقلاب اسلام معنویت، عقلانیت و عدالت است و معنویت، عقلانیت و عدالت سه بعد اصلی مکتب امام خمینی علیه السلام به‌عنوان رهبر انقلاب اسلامی و بنیان‌گذار جمهوری اسلامی است. این نتایج با نتایج تحقیق اسماعیلی و فیروز‌جاه (۱۳۹۵)، لاجوردی و معینی‌پور (۱۳۹۹)، فرزانه و همکاران (۱۳۹۷)، نجفی و غلامی (۱۳۹۷)، زمانی محجوب (۱۳۹۶)، اکبری و رضایی (۱۳۹۴)، و ملکی و ملکی (۱۳۹۲) همخوانی دارد. نتایج این تحقیقات نیز نشان می‌دهد که عقلانیت اسلامی از شاخصه‌های مهم انقلاب و تمدن نوین اسلامی است و در شکل‌گیری انقلاب و تمدن نوین اسلامی نقش اساسی و محوری دارد.

کتابنامه

اسماعیلی، محمدمهدی و میثم عباسی فیروز‌جاه (۱۳۹۵). «عقلانیت انقلاب اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای»، مطالعات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، دوره جدید، س ۲، ش ۲، ص ۵۳-۷۰.

اکبری، مرتضی و فریدون رضایی (۱۳۹۴). «واکاوی شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری علیه السلام»، الگوی پیشرفت اسلامی-ایرانی، س ۳، ش ۵، ص ۸۵-۱۰۹. الوانی، سیدمهدی (۱۳۸۹). تصمیم‌گیری و تعیین خط مشی دولتی، تهران، دانشگاه پیام‌نور. الوانی، سیدمهدی و حسن دانایی‌فرد (۱۳۸۰). گفتارهایی در فلسفه تئوری‌های سازمان دولتی، تهران، نشر صفار.

بیانات امام خامنه‌ای علیه السلام، دسترسی در: www.farsi.khamenei.ir.

پایگاه اطلاع‌رسانی رهبر انقلاب (۱۳۹۹). «مروری بر سیر عقلانی رخدادهای انقلاب»، ۱۳۹۹/۷/۳۰. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۷). بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، سایت farsi.khamenei.ir، ۱۳۹۷/۱۱/۲۴.

خسروانی، عباس و پیمان عین‌القضاتی (۱۳۹۸). «نقش علم در فرایند تمدن‌سازی نوین اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای علیه السلام»، دانش انتظامی مرکزی، ش ۲۶، ص ۸۹-۱۰۴. دنهارت، رابرت‌بی (۱۳۸۰). تئوریهای سازمان دولتی، ترجمه مهدی الوانی و حسن دانایی‌فرد، تهران، صفار و اشراقی.

رهبر، عباسعلی (۱۳۹۹). «عقلانیت تعالی محور در مقابل عقلانیت خودبنیاد»، سایت farsi.khamenei.ir، ۱۳۹۹/۸/۱۹.

زمانی محبوب، حبیب (۱۳۹۶). «مولفه‌ها و شاخص‌های تمدن اسلامی»، همایش بین المللی بازخوانی تمدن اسلامی و جهان شهر معنوی با تأکید بر شهر مقدس مشهد. غلامی، رضا (۱۳۹۸). نظام عقلانیت سیاسی اسلام و جایگاه آن در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی، قم، آفتاب توسعه.

فرزانه، محمدباقر و دیگران (۱۳۹۷). «تبیین عوامل ایجاد تمدن نوین اسلامی از نگاه مقام معظم رهبری»، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، س ۲۴، ش ۱۱۸، ص ۱۷۷-۲۰۵. فروتنی، زهرا (۱۳۸۷). مبانی تصمیم‌گیری استراتژیک امام خمینی^ع، تهران، پژوهشکده امام خمینی^ع و انقلاب اسلامی.

فروتنی، زهرا و عطیه بحرانی (۱۳۸۷). «مدخلی بر تئوری هنجاری در مدیریت»، پیک نور، س ۶ ش ۱، ص ۶۸-۵۲.

کارگر، محمود (۱۳۹۸). «جایگاه عدالت در تمدن‌سازی از منظر رهبر انقلاب»، پایگاه تخصصی فقه حکومتی و سائل، ۱۳۹۸/۵/۲۶.

لاجوردی، سیدشهاب و مسعود معینی‌پور (۱۳۹۹). «جایگاه عقلانیت در شکل‌گیری مراحل رسیدن به تمدن نوین اسلامی از دیدگاه امام خمینی^ع و آیت‌الله خامنه‌ای»، سیاست متعالیه، س ۸، ش ۲۸، ص ۵۳-۷۰.

مسعودپور، سیدعلی‌اکبر (۱۳۸۶). سیاست در قرآن، تهران، سازمان عقیدتی-سیاسی جمهوری اسلامی ایران، معاونت سیاسی.

ملکی، حسن و یاسر ملکی (۱۳۹۲). «تعامل اخلاق، معنویت و عقلانیت در تمدن نوین اسلامی»، مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، س ۱۷، ش ۵۷، ص ۵۹۳-۶۱۶.

موسوی خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۸۵). صحیفه امام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی^ع.

نجفی، موسی و رضا غلامی (۱۳۹۷). «انقلاب اسلامی و نقش محوری آن در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی با تأکید بر دکترین امامت»، مطالعات انقلاب اسلامی، س ۱۵، ش ۵۵، ص ۱۲۱-۱۴۰.